

УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. Київ)

КАРЧЕВА Ганна Тимофіївна

УДК 336.71(487)

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА
РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Університеті банківської справи Національного банку України (м. Київ)

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Смовженко Тамара Степанівна,
Університет банківської справи Національного
банку України (м. Київ), ректор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент
Д'яконова Ірина Іванівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Українська академія банківської справи
Національного банку України» (м. Суми),
декан факультету банківських технологій;

доктор економічних наук, професор
Кузнцова Людмила Вікторівна,
Одеський національний економічний університет
Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри банківської справи;

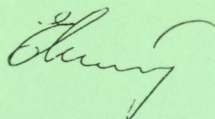
доктор економічних наук, доцент
Довгань Жанна Миколаївна,
Тернопільський національний економічний
університет Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри банківського менеджменту та обліку.

Захист відбудеться 28 січня 2014 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.883.01 в Університеті банківської справи Національного банку України (м.Київ) за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 1, к. 205.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) за адресою: 04119, м. Київ, вул. Білоруська, 17.

Автореферат розісланий 25 грудня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

О.О.Лапко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Банківська система України пройшла складний шлях свого становлення та розвитку, який характеризувався переважно екстенсивними показниками, коли кількісні параметри зростання значно перевищували такі якісні параметри, як рівень фінансової стійкості, ефективності. В умовах ризиковості та підвищеної чутливості до зовнішніх і внутрішніх впливів та фінансових шоків це негативно вплинуло на її ефективність, фінансову стабільність і конкурентоспроможність. У результаті ці чинники суттєво знизили позитивний вплив на забезпечення сталого економічного розвитку України.

Значні втрати банківської системи України упродовж останньої фінансової кризи та затяжна рецесія в посткризовий період свідчать про необхідність розроблення нових моделей і механізмів її ефективного функціонування та стабільного розвитку в умовах динамічно змінного зовнішнього середовища, які б орієнтувалися на посилення впливу банківської системи на розвиток реального сектору економіки, покращення її взаємодії з усіма ланками системи державних фінансів.

Дослідженню проблем функціонування банківських систем та моделей їх ефективного розвитку значну увагу приділяли такі вітчизняні й зарубіжні вчені: М.Алексєєнко, О.Васюренко, В.Вітлінський, О.Вовчак, А.Вожжов, І.Волошин, А.Герасимович, В.Грушко, А.Грязнова, О.Дзюблюк, Е.Долан, Р.Дорнбуш, Л.Клюско, К.Ковзанадзе, С.Козьменко, І.Ларіонова, І.Лютій, О.Мертенс, Я.Миркін, М.Крупка, О.Пернарівський, Т.Раєвська, С.Циганов та інші.

Проблеми забезпечення ефективної монетарної політики центральних банків, трансмісійного механізму глибоко досліджені у працях А.Гальчинського, В.Гейця, А.Гриценка, А.Єпіфанова, К.Кембела, В.Козюка, Х.Мінські, В.Мищенко, С.Науменкової, О.Петрика, Дж.Стігліца.

Великий внесок у розвиток теорії та практики регулювання діяльності банків та підвищення їх фінансової стійкості, забезпечення ефективності банківської системи зробили вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти Г.Азарєнкова, О.Барановський, Г.Белогазова, Ж.Довгань, І.Д'яконова, О.Затварська, Г.Крамаренко, А.Кузнєцова, В.Лаврушин, Р.Лисенко, А.Мороз, Х.Лібенштайн, П.Роуз, М.Савлук, І.Сало, Дж.Сінкі, В.Усоскін, М.Фрідмен, О.Чуб.

Проблеми ризик-менеджменту банківської діяльності, управління ліквідністю та платоспроможністю, забезпечення прибуткової діяльності банківського сектору економіки досліджували у своїх працях В.Зимовець, І.Івасів, Л.Кузнєцова, Н.Козьмук, Л.Примостка, Б.Пшик, І.Лис, Р.Слав'юк, Т.Смовженко, Т.Унковська, Н.Шелудько, І.Школьник.

Разом з тим багато теоретико-методологічних і методичних аспектів забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківських систем залишаються недостатньо дослідженими і потребують поглибленого вивчення. Важливою невирішеною проблемою сьогодення є

розроблення нових теоретичних підходів щодо забезпечення ефективності функціонування банківської системи, проведення комплексних системних досліджень її розвитку в контексті концепції фінансової стабільності. Залишається актуальною проблема визначення механізмів ефективності та фінансової стійкості банківської системи, обґрунтування напрямів та прогнозування перспектив і результатів її розвитку з урахуванням підвищення значущості в соціально-економічному житті країни, стимулюванні інвестиційної та інноваційної діяльності.

Зазначені проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначили його мету та основні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація відповідає тематиці наукових досліджень, які виконуються в Університеті банківської справи Національного банку України (м. Київ) та є складовою частиною науково-дослідних тем, які проводилися на замовлення та впроваджені у діяльності департаментів Національного банку України, зокрема:

- «Розробка методологічних та інституційних засад забезпечення фінансової стабільності в Україні» (номер державної реєстрації 0111U004020), в якій автором обґрунтовано вибір ефективних методик розрахунку показників ліквідності банків та запропоновано критерії для проведення їх реструктуризації з урахуванням значень цих показників;

- «Розвиток методичних підходів та інструментів забезпечення фінансової стабільності в Україні» (номер державної реєстрації 0113U002199) – в рамках теми автором розроблено пропозиції щодо проведення стрес-тестування банківської системи, обґрунтовано оптимальний набір індикаторів фінансової стабільності банківської системи та способи їх розрахунку;

- «Комплекс алгоритмів систематизованих перевірок електронних реєстрів банківських автоматизованих систем для проведення інспектування банків з питань дотримання ними вимог законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму» (б/н, тема виконувалася на замовлення Національного банку України) – використані пропозиції автора щодо теоретико-методологічних засад автоматизації банківських процесів, а саме: побудови баз даних, обробки інформації, побудови внутрішньобанківських інформаційно-аналітичних систем.

Наукові результати використано відділом грошово-кредитних відносин Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» при виконанні науково-дослідної теми: «Структурно-функціональні деформації банківської системи України та її розвиток у посткризовий період» (номер державної реєстрації 0110U001575). Особистий внесок автора полягає у розробленні теоретичних засад забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківських систем, оцінці впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, розкритті тенденцій і проблем розвитку банківської системи України та наданні пропозицій щодо забезпечення її стабільного розвитку в посткризовий період.

Розроблені автором теоретичні засади щодо оцінки ефективності рекапіталізації банків державою та проведений декомпозиційний аналіз рентабельності капіталу (ROE) і рентабельності активів (ROA) рекапіталізованих державою банків, а також пропозиції щодо подальшого функціонування цих банків знайшли своє відображення у науковій темі «Оцінка ефективності рекапіталізації банків державою та розробка сценарних варіантів подальшої участі держави в капіталі АКБ «Київ», «Родовід банку» та «Укргазбанку» (номер державної реєстрації 0111U008303), яка виконувалася на замовлення Міністерства фінансів України.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних засад і формування науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи України.

Відповідно до поставленої мети визначено та вирішено такі основні завдання:

- розробити теоретико-методологічні засади забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи;
- поглибити теоретичні засади фінансової стійкості банківської системи та визначити захисні механізми її підтримання;
- визначити особливості розвитку та функціонування банківської системи України в умовах стаціонарного та біфуркаційного її розвитку;
- обґрунтувати концептуальні підходи щодо визначення сутності ефективності банківської системи;
- розкрити механізми забезпечення ефективності банківської системи України;
- удосконалити методологічні та науково-практичні підходи щодо системного аналізу рентабельності банківської системи України;
- оцінити ефективність управління активами і пасивами банків України та процентним ризиком у їх діяльності;
- удосконалити методологічні підходи щодо ефективного управління ризиком ліквідності банківської системи;
- удосконалити методологічні та науково-практичні підходи щодо визначення та управління незнижуваним залишком поточних пасивів банківської системи;
- розробити методологічні підходи до визначення узагальнюючого показника ризику ліквідності та платоспроможності банківської системи;
- проаналізувати взаємозв'язок між ліквідністю та прибутковістю діяльності банків України в різні періоди розвитку банківської системи;
- розкрити особливості функціонування банківської системи України відповідно до гіпотези фінансової нестабільності Х.Мінські;
- проаналізувати тенденції та проблеми розвитку банківської системи на різних етапах становлення, розкрити особливості її функціонування в посткризовий період;

– обґрунтувати напрями забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи України та визначити концептуальні підходи до розробки стратегії її розвитку.

Об’єкт дослідження – процеси становлення, ефективного функціонування та розвитку банківської системи України.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади, методичні підходи та практичні рекомендації щодо забезпечення ефективного функціонування банківської системи України на різних етапах її розвитку.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень, а саме: діалектичний – при розкритті сутності ефективності банківських систем, процесів становлення та розвитку банківської системи України; системний – при дослідженні інституційної та функціональної структури банківської системи, визначенні принципів, механізмів і моделей її ефективного функціонування та розвитку, показників стійкості та стабільності; аналітичний – у процесі дослідження закономірностей та тенденцій розвитку банківської системи України; декомпозиційного аналізу – при оцінці ефективності функціонування банківської системи та ефективності капіталізації банків за участю держави; кореляційно-регресійного аналізу – при встановленні взаємозв’язку між прибутковістю та ліквідністю банків; непараметричної статистики – при визначенні інтегрального показника оцінки ризику ліквідності банківської системи; математичної статистики – при оцінці волатильності параметрів ліквідності та розрахунку банківського ризику, а також при визначенні стабільної частини поточних пасивів.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність банків в Україні, фінансова звітність банків, річні звіти та звіти про фінансову стабільність центральних банків, офіційні публікації Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Базельського комітету. Використано дані статистичних щорічників, інформаційно-аналітичних бюлетенів, наукову, методичну та довідкову літературу, монографічні видання та статті вітчизняних і зарубіжних учених, аналітичні розрахунки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в системному підході до розв’язання важливої науково-прикладної проблеми – розроблення теоретико-методологічних засад і формування науково-методичного забезпечення ефективного функціонування та стабільного розвитку банківської системи України. Найбільш вагомими результатами дослідження, що містять наукову новизну, полягають у такому:

уперше:

– розроблено теоретико-методологічні засади забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи, що ґрунтуються на системному підході до розгляду банківської системи та її ефективності як багатокомпонентної системної характеристики, що дало змогу визначити критерії та принципи забезпечення ефективності банківської системи, умови

досягнення синергетичних ефектів, виокремити структурні компоненти ефективності – ефективність розміщення ресурсів і ефективність витрат, поточна і стратегічна, ендогенна і екзогенна, цінова та соціальна ефективність, що дає можливість розробити механізми підтримання фінансової стійкості та забезпечення ефективності банківської системи;

- сформульовано синергетичну концепцію розвитку банківської системи в умовах нестаціонарних режимів її функціонування в передкризовий, кризовий і посткризовий періоди, яка враховує багатоваріантність та альтернативність розвитку банківської системи в точках біфуркації, коли процеси стають хаотичними і відбувається перехід до нового атрактора; визначено критерії входження банківської системи в фазу біфуркації, що базуються на оцінці волатильності поточних пасивів та можливості побудови аналітичного тренду;

- розроблено методологічні підходи до визначення інтегрального показника оцінки ризику ліквідності та платоспроможності банківської системи – динамічного індикатора ліквідності, розрахунок якого ґрунтується на принципах комплексності, системності, чутливості до ризиків. Даний показник є векторною величиною, обрахованою на основі оцінки близькості значень фактичної і нормативної матриць співвідношень характеристик динаміки показників, які впливають на рівень ліквідності та платоспроможності банків;

удосконалено:

- науково-методичний підхід щодо можливого розвитку банківської системи в точках біфуркації, який, на відміну від існуючих, базується на синергетичній концепції, і означає можливість переходу банківської системи в точках біфуркації до різних атракторів та моделей розвитку, критичний аналіз яких дав змогу обґрунтувати доцільність переходу банківської системи України від екстенсивної до інтенсивної моделі розвитку, який пов'язаний з якісними прогресивними змінами, вдосконаленням структури і функцій, покращенням взаємодії з реальним сектором економіки, зростанням рівня ліквідності, капіталізації, рентабельності та зниженням ризиків. Такий підхід сприятиме зростанню фінансової стійкості, стабільності, ефективності банківської системи, поглибленню її ідентичності у зовнішньому макроекономічному і фінансовому середовищі;

- визначення терміна «банківська система», де, на відміну від існуючих, використано кібернетичний та синергетичний підходи, відповідно до яких банківська система розглядається як концептуальна сукупність взаємопов'язаних банківських установ, об'єднаних прямими і зворотними зв'язками, інфраструктурою та відносинами в єдине ціле, що забезпечує безперервний рух грошових коштів в економіці та суспільстві з метою задоволення інтересів економічних суб'єктів і населення та сприяння сталому розвитку країни; динамічна рівновага та стійкість такої системи підтримується за рахунок процесів саморегулювання і самоорганізації та цілеспрямованих дій (впливів) регулятора;

- визначення терміна «ефективність банківської системи» – з огляду на розгляд її як багатокomпонентної, багатовимірної системної характеристики, що

базується на дотриманні динамічної рівноваги і стійкості, а також досягненні мультиплікативних та синергетичних ефектів, що означають: успішне розв'язання конфліктних цілей «прибутковість-ліквідність-надійність»; пропорційне (збалансоване) зростання прибутку та системоутворюючих компонентів; узгодженість інтересів всіх зацікавлених сторін в розвитку банківської системи; забезпечення позитивних змін в усіх компонентах її ефективності. Такий підхід дає змогу вдосконалити методи оцінки ефективності та механізми забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи, сприятиме посиленню її впливу на соціально-економічний розвиток країни;

– теоретичний підхід до визначення терміна «стійкість банківської системи» за рахунок виділення двох видів стійкості: поточної (за якої банківська система має підтримувати динамічну рівновагу в будь-який момент, дотримуватися певних критеріїв (параметрів) фінансової стійкості в межах δ – області, що дає змогу ефективно виконувати функції та протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам) та стратегічної (пов'язаної з реалізацією концепції фінансової стабільності, розвитком банківської системи відповідно до визначеної стратегії, дотриманням топологічної структури траєкторії розвитку). Виділення двох видів стійкості сприяє розробленню ефективних стабілізаційних механізмів, що ґрунтуються на зворотному зв'язку, і забезпечують дотримання банківською системою цільової рівноваги та тренду розвитку;

– методичний підхід до оцінювання потенціалу стійкості банківської системи, який, на відміну від існуючих, базується на розрахунку інтегрального показника, що ґрунтується на оцінці ризиків та достатності капіталу для їх покриття. Залежно від наявного потенціалу стійкості, значень параметрів стійкості (ліквідності, капіталу, рентабельності, сформованих резервів за активними операціями тощо) та їх волатильності запропоновано виокремлювати 5 рівнів стійкості банківської системи: високий і стабільний прогноз на майбутнє, допустимий, нестійкий, передкризовий, критичний (кризовий) стан, за якого окремі системні банки або банківська система перебувають на межі банкрутства;

– методологічні підходи до ефективного управління ризиком ліквідності банків, які ґрунтуються на об'єктивній кількісній оцінці ризику ліквідності за допомогою системи спеціальних методів, включаючи стрес-тестування, оцінці незнижуваного залишку поточних пасивів з використанням економіко-статистичних моделей, ефективному управлінні стабільною частиною поточних пасивів. Урахування цих підходів дасть змогу підвищити ефективність управління ризиком ліквідності банків та сприятиме реалізації рекомендацій Базельського комітету з управління ліквідністю банків;

набули подальшого розвитку:

– методологічні підходи до забезпечення внутрішньої ефективності банківської системи, що ґрунтуються на моделі індексного факторного аналізу, застосуванні інтегрованого підходу до управління активами і пасивами та

врахуванні ризику зміни процентних ставок. Це дасть змогу комплексно оцінити вплив зміни обсягів усіх складових процентних активів і зобов'язань, а також процентних ставок за ними на чистий процентний дохід та чисту процентну маржу банків, сприятиме визначенню шляхів підвищення ефективності управління активами і пасивами банків;

- методологічні підходи до системного аналізу рентабельності активів, які, на відміну від існуючих, ґрунтуються на міжнародних стандартах та використанні кореляційно-регресійного аналізу, дозволяють кількісно оцінити вплив всіх складових на рівень рентабельності активів, визначити фактори, що спричинили зростання чи погіршення рентабельності, зв'язок між рівнем прибутковості та ліквідності банківської системи в умовах стаціонарного розвитку та встановити зміну напрямів й інтенсивності зв'язків в банківській системі в період біфуркаційного розвитку в посткризовий період, що свідчить про структурну перебудову банківської системи;

- методологічний підхід до виокремлення етапів розвитку банківської системи України з урахуванням чинників та умов функціонування, які, на відміну від існуючих, ґрунтуються на моделі лінійних стадій розвитку і враховують кількісні та якісні зміни в банківській системі й зовнішньому середовищі;

- концептуальні засади розроблення та реалізації державної стратегії розвитку банківської системи, що передбачають підвищення її системної стійкості до внутрішніх та зовнішніх впливів і фінансових шоків та посилення впливу банківської системи на розвиток економіки. Запропоновані підходи, на відміну від існуючих, передбачають визначення цілей та очікуваних результатів реалізації стратегії, виокремлюють одним з пріоритних завдань подальший інституційний розвиток банківської системи, вдосконалення її територіальної організації з метою посилення впливу на соціально-економічний розвиток регіонів та країни загалом, підвищення рівня доступності банківських послуг для населення та підприємств різних видів діяльності.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що їх застосування дозволить системно підійти до вирішення важливої проблеми - забезпечення ефективного функціонування банківської системи України, переорієнтації її з екстенсивної на інтенсивну модель розвитку, що сприятиме зростанню фінансової стійкості та стабільності банківської системи, її позитивного впливу на розвиток економіки.

До найбільш значущих практичних результатів належать рекомендації автора щодо визначення стратегії нагляду за банками, підвищення фінансової стійкості банків, кількісного оцінювання ризиків у їх діяльності, вдосконалення інформаційно-аналітичних систем, які використовуються Національним банком України в процесі регулювання та нагляду за банками України (довідка від 08.05.2008 № 43-513/2901).

Пропозиції щодо використання запропонованих автором аналітичних інструментів для контролю за грошовими потоками та фінансовим станом банку, складання кошторису витрат, принципів управління ліквідністю банку в

умовах кризового стану були використані в роботі тимчасового адміністратора Промінвестбанку при розробленні плану фінансового оздоровлення та стратегії виходу Промінвестбанку з кризового стану (довідка від 04.02.2009 № ТА-704).

Розроблені автором пропозиції щодо оцінки ефективності управління активами і пасивами банку, оцінки потенціалу його стійкості, вибору стратегії ефективного управління ліквідністю використовуються ПАТ «Приватбанк» при здійсненні постійного моніторингу його фінансової стійкості (довідка від 15.03.2012 р. № 15603).

Незалежною асоціацією банків України (довідка від 03.12.2013 № 876- 03/12) рекомендовано впроваджувати в банківських установах комплексну оцінку ефективності діяльності банків та проведення системного аналізу рентабельності діяльності банків з урахуванням міжнародних стандартів, а також використовувати пропозиції щодо регулювання ліквідності банків при вдосконаленні нормативно-правового забезпечення з регулювання ліквідності банків.

Окремі теоретичні положення та висновки використовуються в навчальному процесі Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) при викладанні дисциплін «Фінансовий менеджмент у банку», «Кредитування і контроль», «Грошово-кредитні системи зарубіжних країн» (довідка від 19.12.2012 р. № 12-029/1771), ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана» при викладанні дисципліни «Банківський нагляд» (довідка від 10.01.2013 р., б/н).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднені та здобули схвальні відгуки на 27 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях. Найбільш значущі з них: Всеукраїнські науково-практичні конференції «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України» (м. Суми, 2003–2010 рр.); Всеукраїнські науково-практичні конференції «Засоби забезпечення стійкого економічного розвитку» (м. Севастополь, 2003–2012 рр.); V Міжнародна науково-практична конференція «Сталий розвиток економіки: стан, проблеми, перспективи» (м. Пінськ, Республіка Білорусь, 2011 р.); наукова конференція «Фінансові інститути та фінансові ринки: посткризові трансформації» (м. Київ, 2011 р.); V та VII Міжнародні науково-практичні конференції «Інтеграція України у європейський та світовий фінансовий простір» (м. Львів, 2010, 2012 рр.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми розвитку сучасної економіки» (м. Дніпропетровськ, 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансовий механізм та обліково-аналітичне забезпечення сталого економічного розвитку» (м. Севастополь, 2013 р.), Міжнародна конференція «Забезпечення фінансової стабільності з урахуванням польського досвіду для України» (м. Вроцлав, Республіка Польща, 2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати, викладені в дисертації, отримано автором особисто. Із наукових робіт, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано тільки ті ідеї та положення, що є

результатом особистих напрацювань. Особистий внесок у роботах, опублікованих у співавторстві, наведено окремо в списку публікацій.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 69 наукових праць загальним обсягом 63,9 д.а., з яких 4 монографії, у тому числі одна одноосібна (загальним обсягом 32,5 д.а.), 3 колективні монографії (особисто автором належить 4,15 д.а.), 37 статей у наукових фахових виданнях, журналах, збірниках наукових праць, 3 – в інших виданнях і 24 публікації в матеріалах конференцій. У зарубіжних виданнях опубліковано 6 наукових робіт.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг дисертації – 433 сторінки друкованого тексту, в тому числі 50 таблиць, 26 рисунків. Список використаних літературних джерел містить 377 найменувань на 37 сторінках; 22 додатки подано на 64 сторінках.

ОСНОВНИЙ ТЕКСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, проаналізовано сучасний стан розроблення проблеми та доведено необхідність поглиблення дослідження процесів забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи України. Сформульовано мету та завдання дослідження, визначено його предмет і об'єкт, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, подано відомості про їх апробацію.

У **розділі 1 «Теоретичні засади забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи»** розкрито сутність банківської системи, її функції, структура, запропоновано два види фінансової стійкості банківської системи та основні її характеристики, розглянуто сучасні концепції розвитку банківської системи та забезпечення її ефективності.

Розроблені теоретичні засади забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи ґрунтуються на системному підході, який включає два аспекти: кібернетичний і синергетичний. Кібернетичний підхід, який базується на таких характеристиках, як дотримання стійкості і динамічної рівноваги завдяки саморегулюванню і наявності зворотного зв'язку, доцільно використовувати при дослідженні розвитку та ефективності банківських систем у стаціонарних умовах у період еволюційного розвитку. Натомість в умовах біфуркацій і турбулентних процесів, нестационарних режимів, що спостерігаються в передкризовий, кризовий і посткризовий періоди, розвиток банківських систем відбувається відповідно до синергетичної моделі, що базується на таких критеріях, як нерівноважність, нелінійність, невизначеність, багатоваріантність розвитку, детермінований хаос, процеси самоорганізації та цілеспрямованих впливів регулятора, що мають сприяти виходу системи на прогресивний атрактор.

З огляду на специфічні властивості банківської системи, її особливі місце і роль в фінансовій і макроекономічній системах, а також відповідно до

системного підходу, банківські системи віднесено до класу складних нелінійних динамічних цілеспрямованих систем, розвиток та ефективність яких визначається результативністю виконання функцій, досконалістю та розвиненістю їхньої функціональної структури та загальносистемної інфраструктури, при цьому між ними існує тісний діалектичний зв'язок. Не може бути високорозвинутої структури банківської системи за недосконалих функцій, і навпаки, досконала структура створюється для ефективного виконання функцій і відповідно до поставлених цілей функціонування та розвитку банківської системи.

Теоретичні основи забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи базуються на дотриманні динамічної рівноваги та стійкості. У дисертації обґрунтовано, що складність підтримання динамічної рівноваги банківської системи полягає в тому, що рівновага має зберігатися не тільки внутрішня між окремими функціональними компонентами системи, про порушення якої свідчить наявність від'ємного нетто-капіталу, втрата чистого процентного доходу, ліквідності та платоспроможності, збитки тощо, але й її оточенням, системами вищого порядку – макроекономічною, фінансовою, зовнішнім світом.

Проведена систематизація існуючих визначень стійкості показала, що на сьогодні не існує її єдиного уніфікованого визначення, більшість досліджень стосуються фінансової стійкості окремого банку, а не банківської системи загалом. Застосування принципів загальної теорії систем та узагальнення наявних трактувань стійкості дало змогу сформулювати поняття «стійкість банківської системи», як її здатність протидіяти зовнішнім і внутрішнім впливам завдяки адаптивним (стабілізуючим) механізмам, забезпечивши ефективне виконання властивих їй функцій і стабільний розвиток відповідно до поставлених цілей за умови збереження топологічної структури траєкторії розвитку та динамічної рівноваги банківської системи, коли значення параметрів стійкості не будуть виходити за допустимі межі δ -області. У межах розробленого підходу виділено два види фінансової стійкості: поточна, що пов'язана з підтриманням динамічної рівноваги в будь-який момент, дотриманням критеріїв фінансової стійкості в межах δ -області, та стратегічна стійкість, що пов'язана з реалізацією пріоритетних цілей розвитку банківської системи.

Для підтримання стійкості банківської системи у роботі запропоновано стабілізаційний механізм, який передбачає наявність певного «потенціалу стійкості» у вигляді капіталу, ліквідності, прибутковості, резервів для поглинання фінансових шоків, а також наявності відповідного нормативно-правового регулювання та цілеспрямованих впливів центрального банку, що забезпечуватимуть повернення траєкторії розвитку (у разі її відхилення від допустимого рівня) до рівноважної, пов'язаної зі стабільним розвитком банківської системи. Важливою складовою стабілізаційного механізму є об'єктивна оцінка потенціалу фінансової стійкості банківської системи, який запропоновано оцінювати за допомогою інтегрального показника,

розрахованого на основі оцінки ризиків і достатності капіталу для їхнього покриття. Виділено п'ять рівнів стійкості банківської системи, залежно від значень параметрів стійкості, їхньої волатильності та наявності потенціалу стійкості. Доведено, що нестійка банківська система, яка не дотримується динамічної рівноваги, не може бути ефективною.

У контексті синергетичного підходу, в основу якого покладено поняття «самоорганізації» і «хаосу», розвиток банківських систем в період їх становлення, банківських криз та посткризовий період базується на таких критеріях, як нерівноважність, нелінійність, невизначеність, багатоваріантність розвитку, альтернативність, детермінований хаос, самоорганізація, цілеспрямовані впливи регулятора. У зв'язку з цим важливого значення набуває визначення критеріїв входження банківської системи у фазу біфуркації, коли процеси стають хаотичними і відбувається перехід системи до нового атрактора (стан рівноваги, граничний цикл, нестійкий атрактор). Оскільки стан біфуркації в складних системах ототожнюється з відхиленнями від стандартної причинно-наслідкової детермінованості та рівноваги, то в роботі запропоновано метод визначення рівня хаотичності в банківській системі України та входження в фазу біфуркації на основі оцінки мінливості поточних пасивів і можливості побудови аналітичного тренду. Так, про зростання хаосу і назрівання банківської кризи у 2008 році свідчила висока волатильність поточних пасивів банків України (Y) упродовж всього року ($R^2 = 0,230$), порівняно з 2007 р. (табл. 1), коли чітко прослідковувся тренд щодо їхньої динаміки (1), про що свідчить значення коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,919$):

$$Y = 167,8 \cdot t + 71836, R^2 = 0,919 \quad (1)$$

Висока мінливість поточних пасивів у 2008 р. напередодні кризи (для IV кварталу $R^2 = 0,047$) свідчила про високі ризики і зростання хаосу в банківській системі та наближення її до точки біфуркації.

Таблиця 1

Аналіз волатильності поточних пасивів банківської системи України

Роки	Значення коефіцієнта детермінації (R^2) для аналітичного тренду	Періоди 2008 р.	Значення коефіцієнта детермінації (R^2) для аналітичного тренду
2003	0,929	I квартал	0,468
2004	0,807	II квартал	0,048
2005	0,928	III квартал	0,175
2006	0,931	IV квартал	0,047
2007	0,919	I півріччя	0,756
2008	0,230	II півріччя	0,415

Джерело: розраховано автором на основі даних Національного банку України

Ефективність – це якісна характеристика не тільки функціонування, але й розвитку. Узагальнення наявних трактувань ефективності засвідчило, що в літературі висловлюються різні погляди щодо змісту економічної ефективності та критеріїв і показників її оцінки, найчастіше вони зводяться до співвідношення «результати – витрати ресурсів» з урахуванням досягнення

поставленої цілі за певний проміжок часу. Також вчені виділяють ефективність компонент праці, Парето-ефективність, ефективність Kaldor-Hicks, Х-ефективність, ефективність алокативну, дистрибутивну, динамічну, продуктивну, оптимізацію функції соціального забезпечення тощо. Останнім часом дедалі більшої популярності набуває теорія трансакційних витрат (англ. – transaction cost theory), згідно з якою ефективніший той, хто має нижчі трансакційні витрати, і знаходиться ближче до рівноваги.

Розроблений автором підхід до забезпечення ефективності банківської системи ґрунтується на розгляді ефективності як багатокомпонентної, багатоаспектної, багатовимірної системної характеристики, що залежить від багатьох чинників і є результативним показником виконання функцій та досягнення поставлених цілей і завдань розвитку банківської системи за умови забезпечення фінансової стабільності, що ґрунтується на дотриманні фінансової стійкості та динамічної рівноваги, досягненні мультиплікативних та синергетичних ефектів, що полягають в: успішному розв'язанні конфліктних цілей «магічного трикутника»; пропорційному (збалансованому) зростанні фінансового результату та системотворюючих компонент (активи, капітал, зобов'язання); узгодженості інтересів всіх зацікавлених сторін в розвитку банківської системи; забезпеченні позитивних змін в усіх компонентах загальної ефективності банківської системи – стратегічній і поточній ефективності, ендогенній і екзогенній, ефективності витрат і розподілу ресурсів, цінovій і соціальній ефективності. Компонентна характеристика ефективності банківської системи наведена на рис. 1.

У розділі 2 «Методологія дослідження ефективного функціонування та розвитку банківської системи України» визначені критерії та методологічні принципи забезпечення ефективності банківської системи, розглянуто розвиток банківської системи в контексті моделей суспільного розвитку, розроблені науково-методичні підходи та система збалансованих показників для оцінки кожної з компонент ефективності.

На основі запропонованого в роботі концептуального підходу у дисертації визначені такі критерії забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи (E): достатній і стабільний рівень прибутковості діяльності (ROA , σ_{ROA}), дотримання необхідного рівня ліквідності (L), надійність (допустимий рівень ризику) (RI), стабільний розвиток (R), результативність взаємодії банківської системи із системами вищого порядку в контексті сприяння економічному зростанню, забезпечення високих стандартів життя, соціальної справедливості (W), конкурентоспроможність банківської системи (K).

$$E = \{ ROA, \sigma_{ROA}, L, RI, R, W, K, \} \quad (1)$$

Запропонована концепція забезпечення ефективності та розвитку банківської системи передбачає, що всі визначені критерії створюють єдине ціле, і низьке значення або недотримання хоча б одного із зазначених критеріїв свідчить про недостатню ефективність банківської системи.

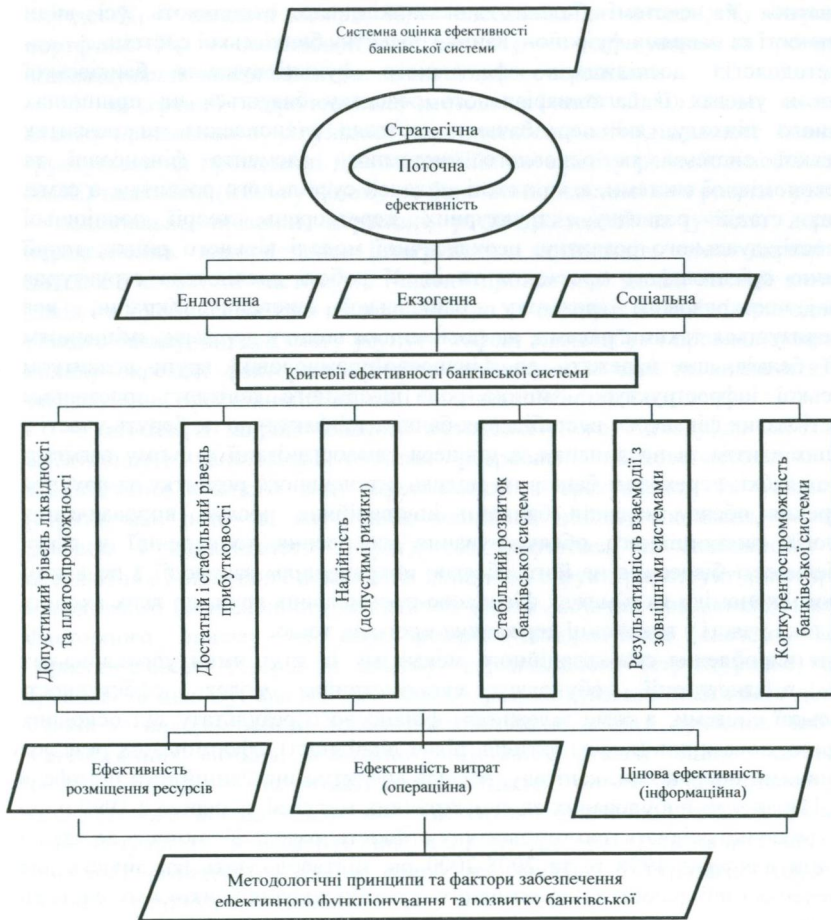

Рис. 1. Компонентна характеристика ефективності банківської системи

Джерело: розроблено автором

У дисертації обґрунтовано методологічні принципи забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи, які передбачають, що ефективність має визначатися як на якісному, так і кількісному рівні; бути наскрізною, зачіпати всі ієрархічні рівні банківської системи; враховувати короткостроковий ефект функціонування та довгостроковий аспект розвитку банківської системи; передбачати розгляд ефективності у взаємоз'язку і взаємозалежності з причинно-зумовленими факторами внутрішнього і зовнішнього характеру; базуватися не тільки на економічних, але й на соціальних критеріях і, перш за все, включати такі індикатори, як репутація та рівень довіри до банків, банківської системи;

ґрунтуватися на системі базових показників, що охоплюють усі види ефективності та напрями функціонування і розвитку банківської системи.

Методологія дослідження ефективного функціонування банківської системи в умовах її багатоваріантного розвитку базується на принципах системного підходу, які передбачають розгляд становлення та розвитку банківської системи як основного системного елемента фінансової та макроекономічної системи, в контексті моделей суспільного розвитку, а саме: лінійних стадій розвитку, структурних перетворень, теорії зовнішньої залежності, дуального розвитку, неокласичної моделі вільного ринку, теорії ендегенно орієнтованого зростання та ін. У роботі досліджена структурна модель посткризового розвитку банківської системи України, яка характеризується такими рисами, як посиленням впливу держави; зміцненням позицій банків, що належать до фінансово-промислових груп; розвитком банківської інфраструктури; зміною ролі іноземного капіталу; зростанням кількості малих фінансово нестабільних банків, які фактично не беруть участі в операціях злиття та поглинання, а процеси самоорганізації в цьому сегменті занадто слабкі; переходом банків на модель інтенсивного розвитку за рахунок розширення обсягу надання банками інноваційних послуг, впровадження технологій дистанційного обслуговування, посилення конкуренції у сфері рентабельності бізнесу, а не його обсягів; покращенням взаємодії з реальним сектором економіки як в межах фінансово-промислових груп, до яких входять банки, так і участі у виконанні державних програм, тощо.

Для вироблення стабілізаційного механізму та підтримки управлінських рішень в дисертації побудована економетрична модель ефективності банківської системи, а саме залежності фінансового результату від основних факторних показників (якості активів, рівня ліквідності, сформованих резервів за активними операціями, капіталу, обсягів кредитно-інвестиційного портфеля тощо). Параметри побудованих економетричних моделей за період з 1999 р. по 2009 р. включно свідчать про топологічну стійкість моделі. Подібність зв'язків і тенденцій для криз 1998 р. та 2008-2009 рр. підтверджують важливість для забезпечення стабільності та ефективного функціонування банківської системи підтримання на достатньому рівні ліквідності та зниження ризиків за активними операціями. Так, через низьку якість активів, збільшення їх обсягу на 1000 грн. призводило до зменшення прибутку на 19 грн. (2), (3) під час фінансових криз. Крім того, встановлено прямий кореляційний зв'язок між високоліквідними активами (X_2) і фінансовим результатом (Y), починаючи з 1999 р. і до 2009 р.

$$Y_{2009} = -0,019X_1 + 0,401X_2 + 0,250X_3 + 0,060X_4 - 0,966X_5 - 129,4 \quad (2)$$

$$R = 0,837;$$

$$Y_{1999} = -0,019X_1 + 0,039X_2 + 0,049X_3 + 0,039X_4 + 348,96 \quad (3)$$

$$R = 0,806;$$

де: X_1 – загальні активи; X_2 – високоліквідні активи; X_3 – кредитний портфель; X_4 – балансовий капітал; X_5 – відрахування в резерви на відшкодування можливих втрат за активними операціями.

У дисертації запропоновано методологічний підхід щодо системного аналізу фінансового результату та рентабельності діяльності банків, що ґрунтується на проведенні декомпозиційного аналізу рентабельності капіталу (ROE) та активів (ROA) у цілому по банківській системі та в розрізі груп банків – національні, іноземні, державні, рекапіталізовані за участю держави і передбачають використання інтегральних показників, коли окремі статті доходів і витрат та чисті суми (чистий процентний дохід, чистий комісійний дохід і т.д.) обчислюються по відношенню до середніх активів і приводяться до річного базису, що дає змогу усунути «ефект масштабу» і проаналізувати зміну впливу окремих факторів порівняно з іншими в часі та визначити шляхи забезпечення ефективності банків і банківської системи в цілому.

У контексті запропонованого методологічного підходу до забезпечення ефективності банківської системи розроблені науково-методичні засади забезпечення кожного виду ефективності з врахуванням їх взаємозв'язку (стратегічна, поточна, внутрішня, зовнішня, цінова, соціальна, розміщення ресурсів і ефективність витрат), що базуються на системному аналізі абсолютних і відносних показників динаміки, структури, структурних зрушень, координації, інтенсивності, визначенні узагальнюючих показників, проведенні факторного аналізу та передбачають використання системи методів: горизонтального (часового) аналізу, вертикального (структурного) аналізу; трендового аналізу; факторного аналізу результативних показників діяльності банків із використанням теорії трансакційних витрат, сучасних економіко-математичних методів, факторного індексного аналізу, оцінки кореляційних зв'язків, побудови економетричних моделей тощо. Використання такого комплексного підходу дало змогу об'єктивно оцінити реальний фінансовий стан, результати функціонування, динаміку розвитку, визначити проблеми і тенденції розвитку, а також розробити прогноз і стратегію ефективного розвитку банківської системи.

З позиції функціонального, організаційного та інституційного підходів запропоновано визначення кожного виду ефективності, взаємозв'язок та субординацію з іншими видами ефективностей, розроблено систему збалансованих показників для системної оцінки рівня ефективності, орієнтовні граничні значення та рекомендований напрям змін. Використання запропонованих інтегральних показників рентабельності активів і рентабельності капіталу, потенціалу стійкості, надійності (RI), динамічного індикатора для оцінки ризику ліквідності дають змогу отримати загальну оцінку функціональної дієздатності банківської системи, зокрема, наскільки успішно вона виконує посередницьку та трансформаційну функції, забезпечує зв'язок між вкладниками та позичальниками, ефективно розміщує власні і залучені кошти, сприяє сталому розвитку країни, а також наскільки є

ефективними її захисні механізми до зовнішніх і внутрішніх негативних впливів, фінансових шоків.

У розділі 3 «Ефективність функціонування та сучасний стан розвитку банківської системи України» автором запропоновано методичний підхід до комплексної оцінки ефективного функціонування та розвитку банківської системи на кожному з виділених етапів її розвитку, проведено аналіз тенденцій і проблем розвитку банківської системи в посткризовий період та здійснене оцінювання ефективності банківської системи з використанням економіко-статистичних методів.

У дисертації запропоновано підхід виокремлення етапів розвитку банківської системи України, що ґрунтується на моделі лінійних стадій розвитку і враховує кількісні та якісні зміни в банківській системі, індикатори яких наведені в таблиці 2, а також ситуацію в зовнішньому середовищі. Такий підхід дав змогу виділити сім етапів у розвитку банківської системи України: I етап – 1991–1995 рр. – створення дворівневої банківської системи та національної платіжної системи з використанням новітніх комп'ютерних технологій; II етап – 1996–1998 р. (до фінансової кризи) – проведення грошової реформи, подолання гіперінфляції; III етап – 1998 р. (після фінансової кризи) – 01.01.2000 р. – продовження розбудови банківської системи в умовах подолання фінансової кризи, перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку; IV етап – 2000 – 2004 рр. – підвищення рівня фінансової стабільності та конкурентоспроможності банківської системи зі збереженням її ринкової орієнтації; V етап – 2005 – 2008 рр. (до фінансової кризи) – підвищення значущості банківського сектору в соціально-економічному розвитку країни, період кредитного «буму» та стрімкого зростання ризиків; VI етап – IV квартал 2008 р. – 2009 р. – період фінансової кризи у банківській системі України, коли вона зазнала величезних втрат; VII етап – 2010 р. і до цього часу – посткризовий період стагнації банківської системи за низьких темпів кредитування економіки та населення і значних обсягів проблемних активів.

Таблиця 2

Основні показники розвитку банківської системи по відношенню до ВВП, %

Показники	Роки										
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Активи	30	40	40,9	51	63,5	84,5	98,9	109,7	99,6	92,2	90,6
Зобов'язання	23,9	33,1	33,5	45	55,5	74,3	82	83,8	73,5	68,4	68,4
Кредитний портфель	20,7	27,8	28,1	37	50,3	64,8	80,5	81,7	69	62,8	58,2
Балансовий капітал	4,4	4,9	5,3	6,1	7,9	9,8	12,1	12,6	12,6	11,8	12,1

Джерело: розраховано автором на основі даних Національного банку України

Проведений аналіз розвитку банківської системи України відповідно до гіпотези фінансової нестабільності (financial instability hypothesis) Х.Мінські та виділених ним трьох режимів фінансування (забезпечене фінансування (hedge finance), спекулятивне фінансування (speculative finance) і Понці-фінансування

(Ponzi finance) залежно від потоку прибутків (квзірент) і боргових зобов'язань, дав змогу встановити, що 1990-ті роки для банківської системи України – це період фінансової нестабільності, біфуркацій, з точки зору синергетики – постійний пошук атрактора подальшого розвитку. У період стабільного розвитку – 2001–2004 рр. мала місце ендегенна модель розвитку банківської системи України, і для неї був характерним режим забезпеченого фінансування, про що свідчить високий рівень високоліквідних коштів, зниження втричі частки проблемних кредитів, перевищення коштів, залучених від фізичних і юридичних осіб над отриманими кредитами, незначна частка коштів нерезидентів у пасивах. Однак в цей період вже з'являються ознаки спекулятивного фінансування, про що свідчать високі темпи кредитування, так званий «кредитний бум». Різко змінюється ситуація в 2005–2006 рр., коли відбувається переорієнтація банківської системи України на екзогенну модель розвитку, і кредитна активність банків набуває ознак буму, що базується на ірраціональних очікуваннях. Починають домінувати спекулятивне фінансування і Понці-фінансування, а остаточно вони стали превалювати у 2007–2008 рр. через експансію іноземного капіталу та залучення банками в значних обсягах короткострокових кон'юнктурних запозичень від нерезидентів, що й стало каталізатором банківської кризи, оскільки останні мали проциклічний характер. Екзогенний характер переходу від забезпеченого до спекулятивного і Понці-фінансування вимагав відповідного державного втручання з метою недопущення широкомасштабної кризи. Однак в Україні не були задіяні ефективні інструменти щодо регулювання входження іноземного капіталу на внутрішній ринок, короткострокових іноземних інвестицій та стримування спекулятивного фінансування. Перехід до режиму спекулятивного фінансування та неспроможність банківської системи протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам зумовили значні втрати економіки та банківської системи в період фінансової кризи, а також спричинили ускладнення під час періоду виходу з кризи та тривалу рецесію і фінансову нестабільність у посткризовий період.

Функціонування банківської системи України в посткризовий період відбувається в умовах нестійкої рівноваги. Зниження ділової активності і відновлення ресурсної бази у посткризовий період стали на заваді вирішення однієї з ключових структурних проблем банківської системи України – зменшення розриву між наданими кредитами суб'єктам господарювання, та коштами, залученими від них, так званої «кредитної ями», що створює загрозу фінансовій стабільності банківської системи України та відсутність надійної фінансової основи для економічного зростання в Україні.

Унаслідок підвищення рівня капіталізації банків у 2012 р. співвідношення «кредитної ями» до регулятивного капіталу дещо скоротилося, але залишається на високому рівні – станом на 01.01.2013 р. – 2,3 раза (на 01.01.2012 р. – 2,2 раза), з урахуванням активно-пасивних операцій із фізичними особами, розрив становить 1,1 раза (рис. 2). Позитивним фактором є те, що у 2012 р. банківська система України наблизилася до моделі забезпеченого фінансування.

Кредитування суб'єктів господарювання та фізичних осіб в основному здійснювалося за рахунок залучених від них коштів.

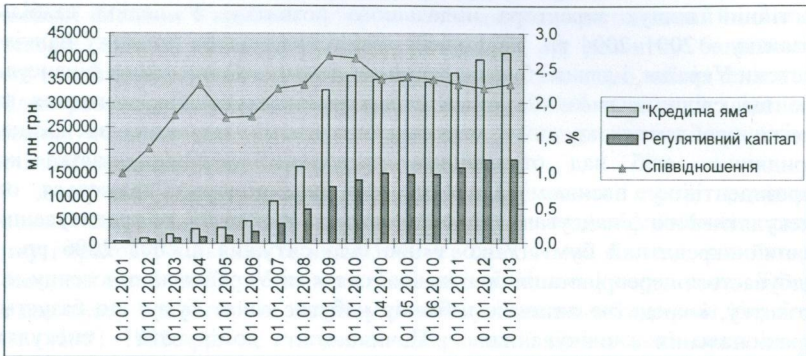

Рис. 2. «Кредитна яма» за активно-пасивними операціями з суб'єктами господарювання

Джерело: Розроблено автором.

Комплексна оцінка ефективного функціонування банківської системи здійснена за допомогою декомпозиційного аналізу рентабельності капіталу та рентабельності активів свідчить, що незважаючи на підвищення прибутковості у 2012 р., для банківської системи України залишається актуальною проблема підвищення її ефективності, оскільки покращення результативних показників відбулося не за рахунок основної діяльності банків України (основний дохід по відношенню до активів знизився з 4,03% до 3,06%), а внаслідок зниження рівня відрахувань в резерви та збільшення інших операційних доходів.

Дослідження засвідчили, що серед виділених груп банків (вітчизняні приватні банки, банки, що контролюються іноземним капіталом, державні банки і банки, рекапіталізовані державою) найгірша ситуація з ефективністю в групі вітчизняних приватних банків, які за результатами 2012 р. не змогли забезпечити прибуткову діяльність, незважаючи на значне зниження рівня формування резервів за активними операціями (із 4,75 до 1,77% до обсягів активів). Основною причиною низької ефективності діяльності вітчизняних приватних банків є майже вдвічі нижча дохідність активів – 3,53% (у 2011 р. – 4,56%) порівняно з дохідністю активів загалом у банківській системі (6,49%) через їх низьку якість, а у державних банків (Ощадбанку та Укрексімбанку) – внаслідок високого рівня відрахувань у резерви за активними операціями (-3,33%) порівняно з іншими групами банків та банківською системою в цілому (-2,15%) (табл. 3).

Аналіз засвідчив, що банки, контрольовані іноземним капіталом, незважаючи на високі адміністративні витрати – 5,12% до активів (загалом у системі – 4,64%), за результатами 2012 р. мали кращі показники ефективності, ніж в цілому по банківській системі завдяки більш високій маржі прибутку –

7,08% (6,93%) і дохідності активів – 6,86% (6,49%) та нижчому рівню відрахувань у резерви за активними операціями – 1,47% до активів (по системі – 2,15%).

Основним шляхом підвищення поточної і внутрішньої ефективності банківської системи залишається зниження ризиків у діяльності банків, поліпшення якості активів, що безпосередньо залежить від економічної ситуації в державі, платоспроможності суб'єктів господарювання та населення. Актуальною для банків залишається проблема підвищення ефективності за рахунок покращення управління активами і пасивами та процентним ризиком.

Таблиця 3

**Декомпозиційний аналіз рентабельності капіталу (ROE)
в розрізі груп банків, %**

Показники ефективності	Банківська система		Іноземні банки		Державні банки		Банки, рекапіталізовані державою		Вітчизняні приватні банки	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Рентабельність капіталу (ROE)	-5,3	3,03	-4,17	3,60	1,75	2,07	-69,06	12,23	0,08	-0,53
Рентабельність активів (ROA)	-0,76	0,45	-0,53	0,49	0,41	0,45	-16,72	3,08	0,01	-0,07
Мультиплікатор капіталу (фінансовий леверидж)(МК), разів	6,81	6,66	7,90	7,43	4,21	4,84	4,13	3,97	7,40	7,1
Маржа прибутку (MP)	10,52	6,93	-6,55	7,08	6,31	6,78	-424,70	82,08	0,25	-2,1
Дохідність активів (DA)	6,95	6,49	8,08	6,86	6,58	6,31	3,94	3,75	4,56	3,53
Довідково:										
Рівень формування резервів за активними операціями	-3,46	-2,15	-3,17	-1,47	-1,27	-3,33	-16,63	2,18	-4,75	-1,77
Витратність діяльності	-4,76	-4,64	-5,9	-5,12	-2,41	-2,54	-3,70	-3,02	-3,34	-3,75

Джерело: Розраховано автором.

Ефективність банківської системи України значною мірою визначається результативністю її взаємодії з економікою, сприянням у забезпеченні стійкого економічного зростання в Україні, як основи підвищення добробуту населення. Досліджено, що стримуючим фактором забезпечення ефективності банківської системи України є значні диспропорції в розвитку її регіональних підсистем, що негативно впливають не лише на доступність банківських послуг, але й на рівень соціально-економічного розвитку регіонів. Проведений аналіз засвідчив,

що на 8 регіонів України (Київська область та м. Київ, Автономна Республіка Крим та м. Севастополь, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Одеська, Запорізька, Харківська області) припадає 91,9% банківських кредитів, наданих нефінансовим корпораціям (з них на Київський регіон – 54,3%; Дніпропетровську область – 19,8%). При цьому кредити, надані нефінансовим корпораціям інших 17 областей становлять лише 8,1% усіх наданих кредитів по Україні, що призводить до розбалансування регіонального розвитку банківської системи та економіки загалом.

У дисертації здійснена кількісна оцінка впливу територіальної організації банківської системи на розвиток регіонів за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, що дало змогу встановити тісний кореляційний зв'язок між соціально-економічним розвитком регіонів та територіальною концентрацією банківських послуг. Коефіцієнт парної кореляції (r) між показниками «обсяг активів банків по регіонах» та «обсяг виробництва товарів народного споживання по регіонах» становить 0,900. Проведений кореляційно-регресійний аналіз засвідчив, що вдосконалення територіальної організації банківської системи сприятиме посиленню впливу діяльності банків на економічне піднесення в кожному регіоні.

Сталий розвиток країни неможливий без довгострокових інвестицій, включаючи довгострокові кредити, надані банками, які в свою чергу залежать від наявного інвестиційного потенціалу банків. У роботі побудована факторна модель (4) залежності обсягу довгострокових кредитів (Y), наданих суб'єктам господарювання, від показників, що характеризують інвестиційний потенціал банків, яка дала змогу кількісно оцінити вплив основних чинників на обсяги довгострокового банківського кредитування, зокрема збільшення довгострокових вкладів населення на 1 млн. грн. дозволяє збільшити обсяги наданих довгострокових кредитів суб'єктам господарювання на 662 тис. грн., а зростання статутного капіталу банків на 1 млн. грн. – на 590 тис. грн.

$$Y = 0,117 X_1 - 0,037 X_2 + 0,662 X_3 + 0,590 X_4 + 1,917 X_5 - 66,203 \quad (4)$$

$$R = 0,910,$$

де: X_1 – зобов'язання нерезидентів; X_2 – довгострокові депозити суб'єктів господарської діяльності; X_3 – довгострокові депозити фізичних осіб; X_4 – статутний капітал; X_5 – результат діяльності, R – коефіцієнт множинної кореляції.

Проведений аналіз засвідчив, що з метою забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи України та посилення її впливу на соціально-економічний розвиток регіонів і країни в цілому необхідно вжити заходів щодо зниження територіальних диспропорцій в розвитку банківської системи України. Також потрібно вдосконалити ризик-менеджмент та регулювання діяльності банків шляхом розроблення інструментів стримування режиму спекулятивного фінансування, ліквідації «кредитних ям» та підвищення рівня ліквідності банків, вдосконалення регулювання зовнішніх

запозичень та участі іноземного капіталу в статутному капіталі банків України, унеможлививши небезпечні концентрації, входження ненадійного капіталу.

У розділі 4 «Управління ризиком ліквідності в контексті забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи» – розроблено методологічний підхід до ефективного управління ризиком ліквідності банківської системи з врахуванням внутрішніх та зовнішніх (загальносистемних) чинників та нових вимог Базельського комітету, запропоновано методи визначення та управління незнижуваним залишком поточних пасивів, а також інтегрований підхід до оцінки ризику ліквідності та платоспроможності банківської системи і окремих банків.

У дисертації доведено, що необхідною умовою забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи є ефективне управління ризиком ліквідності, ключова складова якого – правильна комплексна оцінка ризику ліквідності з урахуванням балансового ризику, ризику ліквідності ринку та ризику подій, внутрішніх та зовнішніх чинників із використанням системи методів, включаючи аналіз дотримання нормативів ліквідності та проведення коефіцієнтного аналізу ліквідності активів, стабільності високоліквідних коштів і пасивів, впливу значних концентрацій за активними і пасивними операціями на ліквідність банку, проведення ГЕП-аналізу та визначення незнижуваного залишку поточних пасивів, використання VaR-методології, що базується на волатильності ринкових параметрів, та економіко-математичних і статистичних методів для оцінки ризику ліквідності, а також стрес-тестування ризику ліквідності для визначення можливих непередбачених втрат у разі настання екстраординарних подій, зокрема виникнення паніки населення.

Для забезпечення ефективного управління ризиком ліквідності необхідно оцінювати волатильність поточних зобов'язань та правильно розраховувати незнижуваний залишок поточних пасивів і визначати, чи є він достатнім для покриття існуючих розривів між активами і пасивами та яку частину незнижуваного залишку поточних пасивів можна без загрози втрати ліквідності спрямувати на інвестиційні цілі, що створює необхідні передумови для підвищення ефективності та стійкості банківської системи. За результатами проведеного дослідження для різних часових інтервалів встановлено, що традиційний підхід, який базується на відхиленні від середнього значення, є менш чутливим до змін у поточних пасивах, порівняно із запропонованим удосконаленим методом, коли незнижуваний залишок розраховується на основі побудови аналітичного тренду $Y(t)$ і визначається як різниця $Y(t) - 2\sigma$ за умови, що тренд точно описує динаміку поточних пасивів. Використання удосконаленого методу дає змогу отримати динамічну величину, яка допомагає більш точно оцінити незнижуваний залишок поточних пасивів і покращити управління ліквідністю та прибутковістю (табл. 4).

У дисертації запропоновано комплексний підхід до управління ризиком ліквідності, що ґрунтується на узагальнюючому показнику ризику ліквідності – динамічному індикаторі ліквідності (5), розрахунок якого базується на оцінці близькості матриці фактичних співвідношень темпів зростання показників

$\{m_{ij}^F(t)\}$ і нормативної матриці показників $\{m_{ij}^A\}$, що впливають на рівень ліквідності та платоспроможності банків, і формуванні матриці збігів $\{m_{ij}^C(t)\}$.

$$U^2(t) = \sum_{ij} m_{ij}^C(t) / \sum_{ij} |m_{ij}^A| \text{ для всіх } 2, 3, \dots, T \quad (5)$$

Вектор $U^2(t)$ є мірою близькості фактичного і нормативного упорядкування показників ліквідності і платоспроможності банку і кількісно характеризує ризик ліквідності. Динамічний індикатор набуває значення в межах від -1 до 1. Основними ознаками високого ризику ліквідності є різке зменшення значення динамічного індикатора ліквідності $U^2(t)$ при одночасній зміні його знака і/або збереження упродовж тривалого часу від'ємних значень динамічного індикатора ліквідності. Зменшення значень динамічного індикатора ліквідності, як випливає з принципів і методів його побудови, має супроводжуватися збільшенням ризику ліквідності і платоспроможності банку.

Узагальнення отриманих результатів для банківської системи України та окремих банків свідчить, що динамічний індикатор ліквідності дає змогу об'єктивно оцінити ризик ліквідності та напрями його зміни. Найнижче від'ємне значення показника було зафіксовано під час фінансової кризи в 2009 р. – («–» 0,308), тобто в момент кризи ризик ліквідності був високий. У посткризовий період ситуація з ліквідністю в банківській системі України покращилася, про що свідчить значення динамічного індикатора ліквідності (у 2012 р. – «+» 0,538).

Таблиця 4

Трендовий аналіз динаміки поточних пасивів

Назва	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I півріч.	II півріч.
Коефіцієнт детермінації, в т.ч.	x	x	x	x	x	x
для 2005 р.	0,758	0,487	0,551	0,642	0,895	0,719
для 2006 р.	0,413	0,739	0,143	0,597	0,851	0,699
для 2008 р.	0,468	0,048	0,175	0,047	0,756	0,415

Джерело: Розраховано автором.

У дисертації розроблено авторські рекомендації щодо підвищення ефективності управління ризиком ліквідності банків України та зниження чутливості банків до шоків в Україні, зокрема запропоновано прискорити впровадження нових стандартів Базельського комітету щодо регулювання ліквідності банків (Базель III) шляхом доповнення діючих нормативів Н4, Н5, Н6 коефіцієнтами покриття ліквідності (LCR) та чистого стабільного фінансування (NSFR) для регулювання поточної й короткострокової ліквідності. Зазначені коефіцієнти містять суттєві новачі, базуються на принципі оцінювання потоку (обігу) грошей і передбачають безперервний аналіз ліквідності та здатність банку залучати депозити, забезпечувати надходження коштів від поточної операційної діяльності.

У розділі 5 «Основні напрями забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи» запропоновано комплекс

заходів та інструментарій щодо комплексної оцінки ефективності управління активами та пасивами, процесів рекапіталізації банків за участю держави, а також розроблено концептуальні підходи до формування та реалізації стратегії стабільного розвитку банківської системи.

На основі аналізу встановлено, що проблема підвищення ефективності управління активами і пасивами, ризиком ліквідності, валютним ризиком і ризиком зміни процентних ставок є актуальною для багатьох українських банків, що пов'язано з фінансуванням довгострокових кредитів за рахунок короткострокових ресурсів і низькою прибутковістю їхньої діяльності. За таких умов важливого значення набуває скоординоване управління активами і пасивами, що спирається на результати проведеного факторного індексного аналізу, яке допомагає досягнути кілька цілей, таких як збільшення прибутку, зниження ризиків, підвищення рівня стабільності діяльності банків, покращення управління спредом та чистою процентною маржею. Проведення факторного індексного аналізу процентних доходів і процентних витрат також дає змогу оцінити вплив зміни обсягів та процентних ставок за окремими інструментами активних та пасивних операцій на величину отриманого процентного доходу та процентних витрат, а також на величину чистої процентної маржі.

Для отримання загальної оцінки впливу обсягів і процентних ставок за активно-пасивними операціями на величину чистого процентного доходу та чистої процентної маржі необхідно провести факторний індексний аналіз процентних доходів та процентних витрат за такою моделлю (6).

$$I_{pg} = \sum p_i g_i / \sum p_0 g_0, \quad (6)$$

де: I_{pg} – темп зростання (зменшення) процентних доходів (процентних витрат); p – процентні ставки за окремими складовими активів та зобов'язань; g – обсяги окремих складових процентних активів і процентних зобов'язань.

Використання моделі (6) дало змогу визначити, за рахунок яких чинників було отримано приріст (зменшення) чистого процентного доходу та чистої процентної маржі, зміни процентних ставок чи певних складових процентних активів і пасивів. Проведений індексний факторний аналіз засвідчив, що через неефективне управління активами і пасивами та ризиком зміни процентних ставок, у 2010 р. банківська система України зазнала найбільших втрат за період з 2003 року («–» 2,8 млрд. грн.).

У міжнародній практиці одним з основних антикризових заходів є капіталізація банків за участю держави. В дисертації доведено, що рекапіталізовані банки мають низьку ринкову капіталізацію, продовжує залишатися загроза значних втрат державою вкладень у статутні капітали рекапіталізованих банків і неповернення кредитів рефінансування, отриманих від Національного банку України. Проведений декомпозиційний аналіз рентабельності діяльності рекапіталізованих банків засвідчив, що вони не змогли забезпечити здійснення ефективної фінансової та операційної діяльності, а також досягнення найвищої потенційної ринкової ціни продажу

акцій банків. Внаслідок високих ризиків банки зазнали значних втрат, про що свідчать суттєві збитки та значна втрата капіталу.

У дисертації обґрунтована роль та визначені концептуальні підходи до розроблення державної стратегії розвитку банківської системи України до 2020 р., яка б передбачала підвищення її системної стійкості та ролі в соціально-економічному розвитку країни, перехід від екстенсивної до інтенсивної моделі розвитку, що характеризується якісними змінами та орієнтацією на довгострокову (стратегічну) ефективність і системну стійкість. Визначені основна мета, завдання, структура стратегії, заходи щодо досягнення поставлених цілей та очікувані результати. Одним з пріоритетних завдань стратегії має бути вдосконалення територіальної структури банківської системи України з метою посилення її впливу на соціально-економічний розвиток регіонів та країни в цілому, підвищення рівня доступності банківських послуг для населення та підприємств. Важливою складовою стратегії розвитку банківської системи є підвищення ефективності банківського нагляду, розширення його повноважень щодо підтримання фінансової стабільності, приведення інструментів його регулювання до міжнародних стандартів, включаючи механізми виявлення проблем у діяльності банків (так званого *early warning systems*) і негайного наглядового реагування (як *prompt corrective actions*), упровадження міжнародних підходів до фінансового регулювання з урахуванням рекомендацій Базеля II і III.

Досягнення визначених цілей та виконання поставлених завдань дасть змогу підвищити ефективність банківської системи України та досягнути таких показників до кінця 2020 року: рівень монетизації – 80%; активи/ВВП – 110%; капітал/ВВП – 15%; кредити, надані нефінансовим організаціям і фізичним особам/ВВП – 80%; відношення депозитів клієнтів до наданих ним кредитів (коефіцієнт покриття) – 70 – 80%. Виконання стратегії розвитку банківської системи України має забезпечити перехід банківської системи на якісно новий етап її розвитку, до нового атрактора формування сучасної високорозвинутої, конкурентоспроможної, стабільної і ефективної банківської системи, що позитивно впливає на розвиток економіки та забезпечує надання високого рівня банківських послуг населенню та суб'єктам господарювання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення важливої науково-прикладної проблеми, яка полягає в розробленні теоретико-методологічних засад забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи України. Висновки концептуального, теоретико-методологічного та науково-прикладного характеру полягають у такому.

1. Теоретичні засади забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи ґрунтуються на системному підході, який є інтегруючою парадигмою інституційного, правового, інституційно-економічного та інших підходів і дозволяє виокремити якісно нові

характеристики банківської системи та віднести її до класу особливих складних динамічних, цілеспрямованих та відкритих систем із цілісною структурою підсистем і функцій, що розвиваються, дослідження яких має включати два аспекти – кібернетичний і синергетичний. Доведено, що в стаціонарних умовах розвиток банківської системи відбувається відповідно до кібернетичної моделі, що обов'язково передбачає наявність підсистеми управління, функції якої виконує центральний банк. У період біфуркацій (кризи, посткризовий період) розвиток банківської системи відбувається за синергетичною моделлю.

2. Узагальнення існуючих підходів дало змогу уточнити визначення банківської системи як концептуальної сукупності взаємопов'язаних банківських установ, об'єднаних прямими і зворотними зв'язками, інфраструктурою та відносинами в єдине ціле, що забезпечують безперервний рух грошових коштів в економіці та суспільстві з метою задоволення інтересів економічних суб'єктів і населення та сприяння сталому розвитку країни, динамічна рівновага та стійкість якої підтримується процесами саморегулювання і самоорганізації та цілеспрямованими впливами регулятора. В наведеному визначенні банківської системи враховані такі характерні для неї риси, як цілісність, ієрархічність, зв'язки, відмежованість, відкритість, рівновага, стійкість, середовище, функції, складність, структура, саморегулювання тощо.

3. Динамічна рівновага та стійкість є основними загальносистемними характеристиками ефективності банківських систем. Проведена систематизація та критичний аналіз існуючих підходів до визначення фінансової стійкості засвідчили, що вони недостатньо враховують системність та комплексність цього поняття, особливість банківської діяльності в умовах глобальних викликів і середовища, що динамічно змінюється. Запропоновано визначати стійкість банківської системи як її здатність протидіяти зовнішнім і внутрішнім впливам завдяки адаптивним (стабілізуючим) механізмам, що забезпечують ефективне виконання притаманних їй функцій, стабільний розвиток і високу конкурентоспроможність відповідно до поставлених цілей за умови збереження топологічної структури траєкторії розвитку та динамічної рівноваги банківської системи, коли значення параметрів стійкості не будуть виходити за допустимі межі δ -області.

4. Важливою складовою стабілізаційного механізму є визначення та підтримання потенціалу стійкості банківської системи та класифікація банків і банківських систем за рівнем стійкості з урахуванням наявного потенціалу стійкості та значень індикаторів стійкості, що дає змогу ранжувати банки за 5 категоріями стійкості: 1) висока стійкість і стабільний прогноз на майбутнє; 2) допустима стійкість; 3) нестійкий стан – загроза втрати платоспроможності; 4) передкризовий стан; 5) критичний стан. Для оцінки потенціалу фінансової стійкості банківської системи та окремих банків розроблено методику розрахунку інтегрального показника фінансової стійкості, який розраховується як добуток часткових потенціалів, які визначаються з урахуванням наявних і

допустимих кредитних, інвестиційних, валютних ризиків в діяльності банків та необхідного капіталу для їх покриття.

5. Нелінійна динаміка та хаотичність процесів у банківських системах, які перебувають у стадії становлення та під час фінансових криз, спонукають до використання водночас із традиційними підходами, застосування сучасних теоретичних концепцій розвитку та функціонування банківської системи, що вивчають як еволюційні, так і біфуркаційні шляхи розвитку і базуються на таких поняттях, як «самоорганізація» і «хаос», та цілеспрямованих впливах регулятора. За результатами проведеного дослідження встановлено, що біфуркації і кризи, що призводять до зміни атракторів, не тільки трансформують режим функціонування та модель розвитку банківської системи, але й зумовлюють її структурну перебудову та зміну характеру зв'язків між елементами. У роботі доведено, що в зоні біфуркації, зокрема, в передкризовий, кризовий і посткризовий періоди, особливого значення набувають ефективні цілеспрямовані впливи регулятора, узгоджені з процесами самоорганізації, що передбачають відповідність банківської системи прогресивному атрактору.

6. У дисертації визначені критерії входження банківської системи в фазу біфуркації, коли процеси справді стають хаотичними і відбувається перехід системи до нового атрактора, на основі оцінки волатильності поточних пасивів і можливості побудови аналітичного тренду. Об'єктивність критеріїв підтверджується здійсненими розрахунками рівня хаотичності в банківській системі України в період фінансової нестабільності 2004 року та фінансової кризи 2008 року. Про якісні зміни в банківській системі України, що відбулися внаслідок фінансової кризи 2008-2009 рр., свідчать проведені за допомогою кореляційно-регресійного аналізу дослідження, зміна напрямів та інтенсивності зв'язків між результативним та факторними показниками.

7. Розроблений автором підхід до забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи базується на теорії системного підходу, включаючи його кібернетичну і синергетичну складові, теорії трансакційних витрат, класичній та неокласичній теоріях ризику, теорії раціонального вибору, принципах і критеріях ефективності, що дасть змогу досягнути таких синергетичних ефектів: а) успішне розв'язання конфліктних цілей (прибутковість-ліквідність-надійність); б) забезпечення когерентних змін в системоутворюючих компонентах; в) узгодженість інтересів всіх зацікавлених сторін в забезпеченні належного виконання функцій, покладених на банківську систему, стабільного розвитку відповідно до поставлених цілей і високої конкурентоспроможності; г) забезпечення позитивних змін в усіх компонентах загальної ефективності банківської системи (ефективність розміщення ресурсів, ефективність витрат і цінової ефективності; поточної і стратегічної ефективності; ендегенної, екзогенної та соціальної ефективності).

8. Обґрунтовано, що відповідно до принципів системного підходу концепція забезпечення ефективного функціонування і розвитку банківської системи України має базуватися на таких критеріях: достатній і стабільний

рівень прибутковості діяльності; необхідний рівень ліквідності; надійність (допустимий рівень ризику); стабільний розвиток банківської системи; покращення взаємодії банківської системи із системами вищого порядку; конкурентоспроможність банківської системи. Запропонована концепція забезпечення ефективності банківської системи передбачає, що всі критерії ефективності створюють єдине ціле, і низьке значення або недотримання хоча б одного із зазначених критеріїв свідчить про незабезпечення банківською системою належного рівня ефективності.

9. Проведений комплексний аналіз трансакційних витрат в розрізі груп банків засвідчив, що ефективність діяльності банків прямо залежить від масштабів їхньої діяльності, т. зв. «ефекту масштабу». Малі банки IV групи мають значно вищий рівень трансакційних витрат порівняно з банківською системою та банками інших груп. Оскільки банківська система України в організаційному (інституційному) плані є недосконалою, налічує значну кількість малих низькорентабельних, фінансово нестійких і неконкурентоспроможних банків, то підвищення рівня концентрації та інтеграції в ній є необхідною умовою для її ефективного функціонування та розвитку.

10. Проведене комплексне дослідження розвитку банківської системи України в контексті теорій суспільного розвитку дало підстави обґрунтувати, що найприйнятнішим для банківської системи України є розвиток за ендогенно орієнтованою моделлю за допустимого рівня відкритості, який передбачає становлення такої організації банківської системи, яка забезпечить її цілісність та фінансову рівновагу, стабільний розвиток на основі критеріїв ефективності та впровадженні інновацій за всіма видами банківської діяльності, сприятиме активізації процесів банківського інвестування та покращенню взаємодії з реальним сектором економіки, підвищенню рівня ліквідності, капіталізації, рентабельності та зниженню ризиків.

11. Розроблений автором методологічний підхід до системного аналізу рентабельності активів банків та банківської системи з урахуванням міжнародних стандартів, на протипагу існуючим, передбачає використання інтегрованих результативних показників рентабельності активів (ROA) і рентабельності капіталу (ROE) в комплексі з такими показниками, як чиста процентна маржа та чистий спред, дохідність активів та вартість зобов'язань, чиста процентна позиція, витратність діяльності, витрати на покриття ризиків та структурні показники, обчислення моди і медіани та визначення частки активів низькорентабельних банків, які є чутливими до ринкових ризиків. Використання запропонованого підходу на практиці дає змогу визначити тенденції та основні фактори, що вплинули на рентабельність, порівняти результати роботи українських банків між собою та з міжнародними банками і визначити шляхи підвищення їх ефективності.

12. Проведений комплексний аналіз становлення та розвитку банківської системи України за допомогою кібернетичного підходу, синергетичної концепції й гіпотези фінансової нестабільності Х. Мінські та виділених ним

трьох режимів фінансування (забезпечене, спекулятивне, Понці-фінансування) залежно від потоку прибутків (квазірент) і боргових зобов'язань дали підстави визначити, за яких моделей та режимів фінансування відбувався розвиток банківської системи України на різних етапах її становлення. Доведено, що в докризовий період банківська система України функціонувала в режимі спекулятивного та Понці-фінансування, у посткризовий період – в режимі нестійкого атрактора, останнім часом – у режимі забезпеченого функціонування. При цьому зниження ділової активності та відновлення ресурсної бази у посткризовий період не дали змоги вирішити одну з ключових структурних проблем банківської системи України – зменшення розриву між кредитами та коштами суб'єктів господарювання, т. зв. «кредитної ями», що створює загрозу для фінансової стабільності банківської системи України.

13. За допомогою побудованих економетричних моделей оцінено вплив банківської системи на розвиток економіки, а також доведено, що дотримання необхідного рівня ліквідності є необхідною умовою ефективного функціонування та розвитку банківської системи. Ліквідність банківської системи розглядається як інтегральна характеристика, що базується на банківській ліквідності, ліквідності балансу, ліквідності банку, ліквідності ринку. Сучасна стратегія управління ліквідністю банківської системи має забезпечувати дотримання «золотого правила» та підтримання високоліквідних коштів на достатньому рівні з урахуванням волатильності поточних пасивів і депозитної бази банків, якості активів, наявних концентрацій за пасивними операціями та мінімізації (оптимізації) розривів між активами і пасивами за строками, успішного розв'язання дилеми «ліквідність-дохідність».

14. З метою підвищення ефективності управління ризиком ліквідності та прибутковості набули подальшого розвитку методи управління незнижуваним залишком поточних пасивів з позиції підвищення ефективності банківської системи. Запропоновано удосконалений метод визначення незнижуваного залишку поточних пасивів, що, на противагу від традиційного, ґрунтується на відхиленні від аналітичного тренду, а не середнього значення. Удосконалений метод дає змогу більш точно оцінити стабільну частину поточних пасивів, яку можна використати для надання кредитів і отримати додатковий процентний дохід без загрози зростання ризику ліквідності. У дисертації також визначені часовий інтервал та умови, за яких доцільно використовувати удосконалений або традиційний метод для кількісної оцінки незнижуваного залишку поточних пасивів.

Для комплексної оцінки ризику ліквідності запропоновано використовувати динамічний індикатор ліквідності, побудований на оцінці близькості значень фактичної і нормативної матриць співвідношень темпів зростання показників, що впливають на рівень ліквідності та платоспроможності банків. Динамічний індикатор є інтегральним показником, який дозволяє об'єктивно і комплексно оцінити ризик ліквідності та напрямки його зміни в банку та банківській системі і, разом із ГЕП-аналізом, нормативами ліквідності, коефіцієнтним аналізом, стрес-тестуванням та

іншими методами, є важливою і необхідною складовою системи оцінки ризику ліквідності та платоспроможності банку.

15. Забезпечення ефективного функціонування банківської системи значною мірою залежить від управління активами і пасивами, ризиком зміни процентних ставок. Використання факторного індексного аналізу дало змогу комплексно оцінити ефективність управління активами і пасивами та ризик зміни процентних ставок, базуючись на оцінці впливу зміни обсягів усіх складових процентних активів і зобов'язань та процентних ставок за ними на чистий процентний дохід та чисту процентну маржу банків. Кількісно визначено, що внаслідок неузгоджених змін у динаміці процентних ставок за кредитами та депозитами, неефективного управління процентним ризиком банківська система України зазнала значних втрат у деякі роки.

16. Механізми ефективного функціонування та розвитку банківської системи у посткризовий період мають стимулювати прогресивні структурні зміни у ній та сприяти підвищенню її надійності й ефективності. У зв'язку з цим особливого значення набуває підвищення ефективності регулювання та нагляду за банками України, зокрема впровадження положень Базеля II і III, направлених на підвищення якості капіталу та вимог до ліквідності, розробка і реалізація макропруденційних підходів, розвиток ризик-орієнтованих підходів до нагляду за діяльністю банків з метою упередження проведення банками високоризикової діяльності, зміни проциклічної політики нагляду на антициклічне регулювання, стимулювання процесів концентрації та консолідації в банківській системі України як одного з шляхів підвищення її ефективності та фінансової стійкості.

17. У забезпеченні ефективного функціонування та розвитку банківських систем важливу роль відіграють державні стратегії їхнього розвитку. Відповідний документ дасть змогу державі спрямовувати розвиток банківської системи у необхідному для суспільства напрямі, сприяючи досягненню поставлених цілей, забезпеченню її ефективного функціонування та стабільного розвитку, підвищенню системної стійкості та ролі в соціально-економічному розвитку країни і здійсненні прогресивних структурних перетворень в економіці. Запропоновано розробити Стратегію розвитку банківської системи України на період до 2020 р., яка має передбачати перехід від екстенсивної до інтенсивної ендогенно орієнтованої моделі її розвитку, що характеризується якісними змінами та орієнтацією на довгострокову (стратегічну) ефективність і системну стійкість, посилення ролі банківської системи в забезпеченні інноваційного розвитку економіки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Карчева Г.Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України : монографія / Г.Т. Карчева ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 520 с. – 32,5 друк. арк.

2. Современные подходы к управлению устойчивостью бизнеса: монография / под ред. доктора экономических наук, профессора А.М.Ряховской, кандидата экономических наук, профессора О.Г.Крюковой. – М.: Финансовый университет, 2012. – 280 с. *Особистий внесок автора* – підрозділ 3.6 «Восстановление банковского сектора Украины после кризиса (С.196–210) – 0,65 д.а.

3. Банківські ризики: теорія і практика управління : Монографія / [Л.О.Примостка, О.В. Лисенок, О.О. Чуб та ін.]; – К.: КНЕУ, 2008. – 456 с. – 26,51 друк. арк. *Особистий внесок автора* – підрозділ 2.6 «Оцінювання ризику ліквідності банку» (С. 146 – 184) – 2,4 д.а.; підрозділ 2.8 «Математичні методи оцінювання ризику ліквідності» (С. 197 – 224) – 1,7 д.а.

4. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів : монографія / [Л.О.Примостка, М.І.Дибя, О.О.Чуб та ін.] : за ред. д-ра екон.наук, проф. Л.О.Примостки. – К. : КНЕУ, 2012. – 459 с. – 30,42 друк. арк. *Особистий внесок автора* – підрозділ 2.4. Удосконалення регулювання ліквідності банків у контексті концепції фінансової стабільності (С.141–150) – 0,8 д.а.; 2.5. Нові стандарти Базельського комітету щодо регулювання ліквідності банків (С. 151–165) – 1,0 д.а.

Підручники, навчальні посібники

5. Управління банківськими ризиками : Навч. посіб. / [Л.О. Примостка, П.М.Чуб, Г.Т.Карчева та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.О. Примостки. – К.: КНЕУ, 2007. – 25 друк. арк. *Особистий внесок автора* – підрозділи 8.8 – 8.13 розділу 8 «Управління фінансовими неціновими ризиками банку» (С. 410 – 451). – 2,7 д.а.

6. Аналіз банківської діяльності: Навч. посіб./ авт. кол. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Герасимовича. – КНЕУ, 2010. – 25 друк. арк. *Особистий внесок автора* – підрозділ 13.5. «Аналіз і оцінювання ризику ліквідності за допомогою моделі динамічного індикатора» (С. 503 – 508). – 0,5 д.а.

Публікації в наукових фахових виданнях

7. Карчева Г. Шляхи вдосконалення нагляду та регулювання діяльності проблемних банків / Г.Карчева, В.Ревун // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 4. –С. 26 – 28 (*особистий внесок*: визначення проблем в діяльності проблемних банків та напрямів вдосконалення нагляду за ними, розробка економетричної моделі для банків України);

8. Карчева Г. Банківська система України в 2001 році: проблеми, тенденції, перспективи / В. Кротюк, О.Кірсєв, Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 3. – С. 2 – 20 (*особистий внесок*: визначення закономірностей розвитку банків та шляхів підвищення їхньої стабільності).

9. Карчева Г. Розвиток інформаційного забезпечення банківського нагляду НБУ / Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 3. – С. 65 – 68.

10. Карчева Г. Фінансовий стан банків України у першому півріччі 2002 року та шляхи підвищення ефективності їхньої діяльності // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 9. – С. 3 – 25.

11. Карчева Г. Рейтингові оцінки надійності банків та їх роль у підвищенні капіталізації банківської системи / Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 2. – С. 22 – 27.

12. Карчева Г. Регіональний аспект розвитку банківської системи // Г.Карчева // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т.7. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2003. – С. 7 – 10.

13. Карчева Г. Основні тенденції і проблеми в діяльності банків України. Регіональний аспект розвитку банківської системи // О.Шлапак, В.Пушкар'юв, Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 6. – С. 2 – 21 (*особистий внесок*: комплексний аналіз фінансового стану та територіальної організації банківської системи).

14. Карчева Г. Основні закономірності, проблеми та перспективи розвитку інвестиційної діяльності банків України / Г.Карчева // Научно-практический журнал «Экономика Крыма». – 2003. – № 8. – С. 20 – 30.

15. Карчева Г.Т. Проблеми забезпечення якісного розвитку банків України / Г.Т.Карчева // Статистика України. – 2003. – № 1(20). – С. 76 – 79.

16. Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році / Г.Карчева О.Шлапак, В.Пушкар'юв, // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 3. – С. 2 – 26 (*особистий внесок*: дослідження тенденцій та ефективності розвитку банків України).

17. Карчева Г.Т. Становлення та перспективи розвитку єдиної інформаційної системи “Реєстр позичальників” / Г.Т.Карчева // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 2. – С. 7 – 10.

18. Карчева Г.Т. Моделювання інвестиційної діяльності банків / Г.Т. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 10. – С. 11–15.

19. Карчева Г.Т. Особливості становлення та розвитку банківської системи України / Г.Т. Карчева // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 93 – 102.

20. Карчева Г.Т. Фінансовий стан та основні проблеми в діяльності банків у 2004 році / Г.Т.Карчева, С.В. Фабер // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 3. – С. 9 – 19 (*особистий внесок*: дослідження фінансового стану та проблем функціонування банків України в умовах фінансової нестабільності).

21. Карчева Г.Т. Системний аналіз ефективності діяльності банків / Г.Т.Карчева // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 11. – С. 12 – 17.

22. Карчева Г. Використання методів непараметричної статистики для оцінки ризиків ліквідності банків / Г. Карчева // Вісник Національного банку України”. – 2007. – № 7. – С. 31– 34.

43. Карчева А.Т. Концептуальные подходы к оценке эффективности банковских систем / А.Карчева // Новая экономика. – 2013. – № 1[61]. – С. 75–80.

Публікації в інших виданнях

44. Карчева Г.Т. Використання методів непараметричної статистики для оцінки ризику ліквідності банківської системи / Г.Карчева // Банки та банківські системи. – 2006. – № 4. – С. 12 – 18.

45. Карчева Г.Т. Виконання центральними банками функції кредитора останньої інстанції в період фінансової кризи / Г.Карчева // Монетарна політика в сучасному глобальному середовищі (до 20-річчя банківської системи України): Збірник матеріалів доповідей та виступів міжвузівського круглого столу. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2011. – С. 19 – 22.

46. Карчева Г.Т. Системно-синергетична концепція ефективності банківських систем / Г.Карчева // Методи і моделі фінансового забезпечення сталого економічного розвитку // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 5 – 8 вересня 2012 р., м. Севастополь. – 2012. – С. 156–157.

АНОТАЦІЯ

Карчева Г.Т. Забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит – Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ). – К., 2013.

У дисертації розроблено та обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи України, що ґрунтуються на кібернетичному та синергетичному підходах, дотриманні динамічної рівноваги та фінансової стійкості з метою позитивного впливу на розвиток економіки та надання високого рівня банківських послуг населенню та суб'єктам господарювання.

Досліджено сучасні підходи до визначення сутності банківської системи та основні її характеристики, функції, структура, визначені теоретичні основи ефективного функціонування та розвитку банківської системи та сучасні концепції її розвитку, забезпечення ефективності, які базуються на розгляді ефективності як інтегральної багатокомпонентної системної характеристики, що залежить від багатьох чинників. Обґрунтована синергетична концепція розвитку банківських систем в умовах біфуркаційного їх розвитку та визначені умови забезпечення синергетичної ефективності та важливість резонансних впливів регулятора для її забезпечення. Проаналізована багатоваріантність та альтернативність розвитку банківських систем, обґрунтована доцільність подальшого розвитку банківської системи України за інтенсивною ендегенно орієнтованою моделлю, яка дасть змогу підвищити її фінансову стійкість та

ефективність. Розроблено методичний підхід до комплексної оцінки ефективності банківської системи України, включаючи декомпозиційний аналіз рентабельності діяльності, оцінку ефективності управління активами і пасивами та процентним ризиком, рекапіталізації банків в Україні за участю держави з використанням економіко-статистичних методів. Розроблені теоретико-методологічні засади ефективного управління ризиком ліквідності банківської системи з урахуванням внутрішніх та зовнішніх (загальносистемних) чинників, нових вимог Базельського комітету та вдосконалення кількісної оцінки ризику. Проведено аналіз розвитку банківської системи України як багатомірного процесу її удосконалення та модернізації, виділені основні етапи її розвитку відповідно до моделі лінійних стадій розвитку та виділених Х. Мінські трьох режимів фінансування (забезпечене, спекулятивне, Понці-фінансування), визначені основні тенденції функціонування банківської системи у посткризовий період та підвищення її ефективності. Обґрунтовані шляхи забезпечення стабільного розвитку банківської системи, включаючи розроблення та реалізацію стратегії її розвитку, яка б передбачала перехід від екстенсивної до інтенсивної моделі розвитку, удосконалення регулювання діяльності банків з урахуванням міжнародних стандартів.

Ключові слова: ефективність, банківська система, функціонування, розвиток, системний підхід, синергетична концепція розвитку, стратегія, ліквідність, ризики, трансакційні витрати, динамічна рівновага, стійкість, стабілізаційний механізм, декомпозиційний аналіз.

АННОТАЦИЯ

Карчева А.Т. Обеспечение эффективного функционирования и развития банковской системы Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.08 – деньги, финансы и кредит – Университет банковского дела Национального банка Украины (г. Киев). – К., 2013.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических подходов и практических приемов обеспечения эффективного функционирования и развития банковской системы Украины с целью повышения устойчивости и усиления влияния на социально-экономическое развитие страны, повышения доступности банковских услуг для населения и предприятий.

В работе исследованы современные подходы к определению сущности банковской системы и ее эффективности, рассмотрены функции и структура, определены теоретические основы обеспечения эффективного функционирования и развития банковской системы, базирующиеся на соблюдении динамического равновесия и устойчивости, рассмотрении эффективности как интегральной многокомпонентной системной характеристики, зависящей от многих факторов и условий.

Для поддержания устойчивости банковской системы важным является наличие определенного «потенциала устойчивости» в виде капитала,

ликвидности, доходности, резервов на покрытие рисков. В работе предложено оценивать потенциал устойчивости банковской системы с помощью интегрального показателя, рассчитанного на основе оценки рисков и достаточности капитала для их покрытия. Выделены пять уровней устойчивости банковской системы в зависимости от значений параметров устойчивости, их волатильности и наличия потенциала устойчивости. Доказано, что неустойчивая банковская система, не поддерживающая динамическое равновесие, не может быть эффективной.

Разработана синергетическая концепция развития банковских систем в условиях бифуркационного их развития и определены критерии вхождения банковской системы в фазу бифуркации. Предложен метод определения уровня хаотичности в банковской системе Украины и вхождения в фазу бифуркации на основе оценки волатильности текущих пассивов и возможности построения аналитического тренда.

Разработан теоретико-методологический подход к исследованию обеспечения эффективного функционирования и развития банковской системы, обоснованы критерии и принципы обеспечения ее эффективности, условия достижения синергетических эффектов, выделены структурные компоненты эффективности и разработана система сбалансированных показателей для оценки всех выделенных видов эффективности, что позволит разработать эффективные механизмы поддержания финансовой устойчивости и обеспечения эффективности банковской системы.

В диссертации предложен методический подход к проведению комплексного анализа эффективности банковской системы Украины, включая декомпозиционный анализ рентабельности деятельности, оценку эффективности управления активами и пассивами и процентным риском, рекапитализации банков в Украине с участием государства. Проанализирована многовариантность и альтернативность развития банковских систем и обоснована целесообразность дальнейшего развития банковской системы Украины в соответствии с эндогенно ориентированной моделью, которая будет способствовать повышению ее финансовой устойчивости и эффективности.

Проведен анализ развития банковской системы Украины как многомерного процесса ее совершенствования и модернизации, выделены основные этапы ее развития в соответствии с моделью линейных стадий развития и выделенных Х. Мински трех режимов финансирования (обеспеченного, спекулятивного, Понци-финансирования), определены основные тенденции развития банковской системы в посткризисный период и пути повышения ее эффективности.

Разработаны теоретико-методологические основы повышения эффективности управления риском ликвидности банковской системы с учетом внутренних и внешних (общесистемных) факторов, новых требований Базельского комитета и совершенствования количественной оценки риска. Получили дальнейшее развитие методы определения и управления неснижаемым остатком текущих пассивов, предложен методологический подход к определению интегрального

показателя оценки риска ликвидности банковской системы – динамического индикатора ликвидности, расчет которого основывается на принципах комплексности, системности, чувствительности к рискам и последствиям принятых решений.

Предложен комплекс мероприятий по обеспечению эффективного функционирования и развития банковской системы Украины на основе совершенствования управления активами и пассивами и процентным риском с использованием экономико-статистических моделей, обоснована роль и определены концептуальные подходы к разработке государственной стратегии развития банковской системы Украины до 2020 г., которая должна предусматривать переход от экстенсивной к интенсивной модели развития банковской системы, совершенствование регулирования деятельности банков с учетом международных стандартов, внедрение инноваций, усиление влияния на развитие экономики и повышение доступности банковских услуг для населения и предприятий.

Ключевые слова : эффективность, банковская система, функционирование, развитие, системный подход, синергетическая концепция развития, стратегия, ликвидность, риски, транзакционные издержки, динамическое равновесие, устойчивость, стабилизационный механизм, декомпозиционный анализ.

ABSTRACT

Karcheva G.T. Effective functioning and development of the banking system of Ukraine. – Manuscript.

Doctoral thesis on economics, specialty 08.00.08 – Money, Finance and Credit – University of Banking of the National Bank of Ukraine. – Kyiv, 2013.

Doctoral thesis developed and founded theoretical and methodological basis of the effective functioning and development of the banking system of Ukraine which are based on cybernetic and synergistic approaches, adherence of dynamic balance and financial stability aimed at the positive impact on economics development and providing high-quality service for people and companies.

It was researched modern approaches for defining the nature of a banking system and its main characteristics, functions, structure, defined the theoretical basis of effective functioning and development of a banking system and modern concepts of development of a banking system and its effective functioning which are based on studying the effectiveness as a multicomponent system characteristics dependent on many factors. It was founded the synergistic concept of development of banking systems in conditions of their bifurcational development and defined conditions of synergistic effectiveness and importance of resonance effects of the regulator for its providing. It was analyzed the multivariate and alternative development of banking systems and founded the necessity of further development of the banking system of Ukraine by the intensive endogenously based model which will promote increase of its financial stability and effectiveness. It was developed the methodical approach to

the complex evaluation of effectiveness of the banking system of Ukraine including decomposition analysis of profitability, evaluation of the effectiveness of assets and liabilities management and interest rate risk, to the state recapitalization of banks in Ukraine with the help of economic and statistical methods. It was developed the theoretical and methodological principles of effective control of liquidity risk of banking system including the internal and external (system-wide) factors, new requirements of the Basel Committee and improvement of quantitative risk assessment. It was conducted the analysis of development of the banking system of Ukraine as a multidimensional process of its improvement and modernization, pointed out the main phases of its development according to the model of linear stages of development and three regimes of funding determined by H. Minsky (provided, speculative, Ponzi finance), defined the main trends in development of the banking system in post-crisis period and increase of its efficiency. It was founded the ways of implementation of stable development of the banking system including the development and implementation of development strategy of the banking system which would predict the transition from extensive to intensive model of development, improvement of regulation of banking business considering the international standards.

Keywords: effectiveness, banking system, functioning, development, systems approach, synergistic development concept, strategy, liquidity, risks, transaction costs, dynamic balance, steadiness, stabilization mechanism, decomposition analysis.